

LLIGATS PEL CONTRACTE. LÍMITS I CONDICIONANTS CREATIUS DE L'ARTISTA MEDIEVAL

DR. JOAQUIM GRAUPERA GRAUPERA
UB - AAR ¹

RESUM:

L'objectiu d'aquest treball és l'anàlisi dels límits de la creativitat de l'artista medieval des del punt de vista de la documentació. Cal entendre el procés creatiu com la producció humana d'alguna cosa nova a partir d'allò conegut. En cas contrari, estaríem davant d'una còpia o una reinterpretació. A l'Edat Mitjana, es va generalitzar l'antiga idea que l'art no forma part de la creativitat, sinó que era únicament producte de la destresa. Els objectius de l'art estaven molt vinculats a promotors que demanaven una obra majoritàriament de contingut religiós per ornamentar espais litúrgics comunitaris o privats, de manera que es requeria de l'ensenyament dels teòlegs per aconseguir una bona pintura, escultura o obra d'orfebreria que fos acceptada per tots i respongués al gust popular. Per tant, l'artista, era entès com a artesà i estava molt limitat a les condicions que el promotor li exigia en l'encàrrec, ja que complir-les i agradar, era sinònim de més encàrrecs futurs. Caldria valorar també, dins aquest marc, fins a quin punt l'artista podia imprimir el seu segell personal a un encàrrec del mecenes. De fet, aquest aspecte és el que permet atribuir obres a una escola, taller o artífex determinats quan ens manca la documentació.

PARAULES CLAU: protocols notariais, contractes, arquitectura gòtica, Maresme

ABSTRACT

The aim of this work is to analyse the limits of the creativity of the mediaeval artist in documents. We should consider the creative process as the human pro-

Lambard. Estudis d'art medieval
Vol. XXVI (2014-2016), p. 287-318
ISSN: 0214-4573

duction of something new from something already known, as otherwise, we would be in front of a copy or a new interpretation. During the Middle Age, it was common the ancient idea that art was not part of creativity, only product of the skill. The aims of the art were given by the promoters who ordered a work mostly of a religious content to embellish liturgical spaces either private or communal. Therefore, the education of the theologians was necessary in order to achieve a good painting, sculpture or work of goldsmithing that everyone accepted and would meet the popular taste. Consequently, the artist was understood as an artisan and was very limited by the conditions established in the order, as fulfilling them and be liked meant more orders in the future. In this context, it would be necessary to value as well, to what extent the artist could give his personal print to a patron's order. In fact, this later aspect is what allows us to attribute works to a school, workshop or artifex when we lack the documentation.

KEYWORDS: Notarial Protocols, hire, Gothic Architecture, Maresme

A l'hora d'abordar un treball d'investigació sobre l'art medieval, és convenient tenir en compte les diverses perspectives que ens poden ajudar a apropar-nos d'una manera el més completa possible al nostre objecte d'estudi. Malgrat que la feina de diversos historiadors de l'art aposta per l'anàlisi de l'obra en ella mateixa, sense tenir en compte res més, creiem que el resultat del treball és molt més aprofundit i ric en matisos si s'aborda des d'una perspectiva pluridisciplinar. Una de les fonts d'informació estrictament necessària per iniciar aquest camí, sempre que sigui possible, és el treball de buidatge d'arxius i documentació sobre l'obra i l'artífex investigats. La recerca documental, doncs, ens proporciona una riquesa de dades que ens pot donar perspectives diverses de l'obra d'art que no conté ella mateixa.

L'objectiu d'aquest treball és analitzar els límits de la creativitat de l'artista medieval des del punt de vista de la documentació. El terme *creació*, segons el diccionari de filosofia de Ferrater Mora, es pot entendre com la *Producció humana d'alguna cosa a partir d'alguna realitat preexistent, però en tal manera que el produït no es trobi necessàriament en tal realitat*.² En cas contrari, estariem davant d'una còpia o una reinterpretació. A l'Edat Mitjana, es va generalitzar l'antiga idea que l'art no formava part de la creativitat, sinó que era únicament producte de la destresa. Els objectius de l'art estaven molt vinculats a promotors que demanaven una obra majoritàriament de contingut religiós per ornamentar espais litúrgics comunitaris o privats, de manera que es requeria de l'ensenyament dels teòlegs per aconseguir una bona pintura, escultura o obra d'orfebreria que fos acceptada per tots i respongués al gust popular. Per tant, l'artista era entès com a artesà i estava molt subjecte a les condicions que el promotor li exigia en l'encàrrec, ja que com-

¹ Parts d'aquest treball forma part de la tesi doctoral dirigida per la Dra. Francesca Español (Joaquim GRAUPERA, *L'art gòtic al Baix Maresme (segles XIII al XVI). Art i promoció artística en una zona perifèrica del comtat de Barcelona*, Tesi doctoral dirigida per Francesca Español i Bertran, Universitat de Barcelona, 2012).

² Josep FERRATER MORA, *Diccionario de filosofía*, I, Buenos Aires, 1964, p. 367-371.

plir-les i agradar era sinònim de més encàrrecs futurs. Caldria valorar, també, en aquest context, fins a quin punt l'artista podia imprimir el seu segell personal a un encàrrec del mecenes. De fet, aquest aspecte és el que permet atribuir obres a una escola, taller o artífex determinats quan ens manca la documentació.

Els protocols notarials com a font d'informació sobre els condicionants creatius

Com hem vist, una de les fórmules per obtenir dades sobre una obra d'art és la informació que ens proporcionen les fonts escrites. Una part molt important d'aquestes fonts són els documents registrats en els protocols notarials. Si ens capbussem en el contingut d'aquests manuals, la informació que ens proporcionen ens permet de resseguir tot el procés creatiu d'una obra d'art —el contracte, el pagament de les quantitats pactades amb les èpoques, la clausura del contracte o bé les visures finals per autenticar-ne la qualitat de l'obra i l'ajustament a les condicions contractades. Ens proporcionen, com veurem, una gran quantitat d'informació, i se'n poden extreure moltes dades sobre el procés creatiu de l'artífex. Malgrat que aquestes fonts ja han estat tractades prèviament des de múltiples perspectives (sobre la vida dels artífex i la seva procedència i itinerància; sobre aspectes tècnics relacionats amb el treball realitzat; sobre la relació professional i social, sobre aspectes econòmics i remuneració o bé sobre la seva formació intel·lectual o cultural),³ creiem que encara caldria abordar-les des d'una nova perspectiva per poder extreure'n dades sobre els condicionants que rebia l'artista per part del comitent en el procés creatiu a l'art medieval.

Els Protocols Notarials tenien per objectiu donar fe pública, d'acord amb les lleis i en règim professional, dels contractes i altres actes extrajudicials davant la figura del notari, el qual el podem definir com l'autoritat legítima atribuïda pel poder per assegurar que els documents que autoritzi siguin considerats com a autèntics i el seu contingut sigui pres per veritable. Malgrat que l'origen del dret català pot remuntar-se a l'època romana, concretament amb el tabulari i, especialment, el tabel·lió,⁴ no és fins al segle XIII que es produeix la principal in-

³ Aquests aspectes aportats per la documentació han estat treballats prèviament per Josep Mª MADURELL I MARIMON, «Los contratos de obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la arquitectura», *Estudios históricos y documentos de los archivos de protocolos*, vol. I, 1948, p. 105-199; Joaquín YARZA LUACES, «Artista-artesano en el gótico catalán». *Lambard. Estudios d'Art Medieval*, vol. III (1983-1985), 1985, p. 129-169; Joaquín YARZA LUACES, «El artista-artesano en la Edad Media Hispana», a *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó. Actes. Lleida, 14-15-16 de gener de 1998*, Lleida, 1999, p. 7-58; Sandrine VICTOR, «L'organització del treball en les obres catedralícies i civils», *L'art gòtic a Catalunya. Síntesi*, Barcelona, 2009, p. 200-206; Sandrine VICTOR, «L'estructura professional, familiar i social dels artífexs», a *L'art gòtic a Catalunya. Síntesi*, Barcelona, 2009, p. 186-193; Sandrine VICTOR, «Els salaris i el règim salarial en el treball de la construcció», a *L'art gòtic a Catalunya. Síntesi*, Barcelona, 2009, p. 210.

⁴ Els tabularis eren funcionaris públics, auxiliars de la cúria municipal, que desplegaven funcions fiscals i censals. Per la seva part, els tabel·lions (de tabella o tauleta per escriure i, per metonímia, es-

flexió en l'evolució històrica del notariat, en consagrar-se la transformació del simple escriptur en notari públic, i de l'escriptura en instrument públic (*Ars Notariae*). Aquest canvi es produeix bàsicament per l'enfortiment del poder reial davant dels poders feudals, l'aparició dels municipis com a institució, l'expansió urbana amb el ressorgiment de les ciutats i la burgesia, l'activació del tràfic comercial i mercantil, i la mateixa difusió del paper com a suport escriptori.⁵ Aquest fet ens porta doncs a considerar que no serà fins l'etapa del gòtic⁶ que començarem a trobar aquest tipus de fonts d'informació, les quals ens manquen per a l'anàlisi del període romànic, on els documents que ens parlen de contractes d'obra són més aviat pocs i limitats.⁷

Les primeres escriptures documentades al Principat mostren encara una clara vinculació entre poder reial i església: Vic (1155), Vilafranca del Penedès (1188), Igualada (1189), Manresa i Montblanc (1194). La corona intentarà mantenir, però, la primacia sobre la institució, arribant a prohibir l'exercici notarial al clergat (1302), si bé es respectaren els drets adquirits des de les Corts de 1283.⁸ La multiplicitat de jurisdiccions (reial, senyorial, eclesiàstica, etc.) va fer, però, que apareguessin per tot el Principat notaries vinculades a tots tres tipus de poder (contràriament al monopoli exercit per la corona tant a Aragó com a València). A partir dels segles XIV i XV, a més, els notaris es constituïran en col·legis (Cervera, Barcelona, Girona, Mataró, etc.).⁹

criptura o contracte) eren lletrats particulars, tècnics en aspectes del dret, que redactaven i conservaven documents relacionats amb l'activitat privada.

⁵ COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA. *Història del notariat català*, Barcelona, s.d. <<http://arxiu.notarisdecatalunya.org:8081/Documentos/ArsNotariae/Hist%C3%B2ria%20del%20notariat%20catal%C3%A0.pdf>> (Darrera consulta: 9 de juliol de 2015), p. 1.

⁶ En l'etapa del romànic no tenim aquest tipus d'informació. En els segles altmedievals, en els quals el patrimoni cultural d'Occident es troba en mans de l'Església, els textos conservats manifesten l'escassetat de persones amb coneixements suficients per redactar documents d'aquest tipus. No serà fins el s. XI en que es produirà el renaixement del dret romà a Bolonya amb la recensió crítica de l'obra de Justinià, i es manifestà plenament en el segle XII, a Itàlia, amb l'escola dels glossadors i a França amb la dels legistes, a banda de la recopilació del dret eclesiàstic, amb les Decretals papals.

⁷ J. M. MADURELL, «Los contratos de obras...», p. 110-111.

⁸ COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA. *La institució notarial*, Barcelona, s.d. <http://arxiu.notarisdecatalunya.org:8081/Documentos/ArsNotariae/Instituci%C3%B3_notarial.pdf> (Darrera consulta: 9 de juliol de 2015), p. 10.

⁹ Per a l'estudi de la institució notarial en l'àmbit del Principat, vegeu: Francesc CARRERAS CANDI, «Desenrotllament de la institució notarial a Catalunya en lo segle XIII», *Miscelánea Histórica Catalana*, vol. II, Barcelona, 1906, p. 323-360; Félix DURAN CAÑAMERAS, «Notas para la historia del notariado catalán», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos (Barcelona)*, vol. III (1955), p. 71-207; Marià BAIG I ALEU, «Notes sobre la història del Col·legi de Notaris de Figueres», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 19 (1986), p. 89-114; Montserrat GARRABOU I PERES, «El Col·legi de Notaris de Cervera», *Miscel·lània Cerverina*, IV (1986), p. 107-117 (i altres articles sobre la institució notarial a Cervera, a la mateixa publicació: V (1987), p. 89-113; VI (1988), p. 13-26; 7 (1991), p. 139-159, i 8 (1992), p. 195-215); Enric MIRAMBELL BELLOC, «Aportació a la història del notariat gironí», a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona, 1993, p. 699-712; Ignasi J. BAIGES I JARDÍ, «El notariat català: origen i evolució», a *Actes del II Congrés del Notariat*, Barcelona,

Malgrat que Yarza¹⁰ evidencia que aquesta documentació notarial és molt més nombrosa a la Corona d'Aragó¹¹ que a Castella o el Regne de Navarra,¹² ja que aquesta institució s'hi va establir molt abans, la cronologia de l'inici de l'establiment d'aquests procediments notariais ens indiquen una certa simultaneïtat. A Mallorca, restà establert el notari públic per ordenament legal de Jaume I de 1230, completat per altres privilegis de 1247 i 1256. A València, el notari públic s'instaura també *ex lege* pel privilegi de Jaume I de 1239. A l'Aragó, fou establerta la nòcio de notari públic a la compilació d'Osca de 1247, amb el precedent del Fur de Jaca. A Navarra, els principis notariais del Fur de Jaca foren recollits pels d'Estella (1280) i Pamplona. Finalment, als amplis territoris de la corona castellana (Astúries, Galícia, Lleó, ambdues Castelles, Extremadura, Andalusia i Múrcia) hi hagué una implantació bastant uniforme del notari públic, dit aquí amb preferència *escribano* des de la normativa alfonsina (Alfons X el Savi) que implicarà la recepció del *ius commune* a Castella, amb el Fuero Real (1255), l'Espéculo (1260) i Las Partidas (1270-1280).¹³

Malgrat que la documentació de Protocols Notariais ens pot donar molta informació sobre els artífexs, tal com hem ressenyat prèviament,¹⁴ aquí donarem

2000, p. 131-166; Jordi GÜNZBERG I MOLL, *Los notarios y su organización en Barcelona (siglos XIII-XVI)*, Madrid, 2004.

¹⁰ J. YARZA LUACES, «El artista-artesano...», p. 10.

¹¹ Per a l'estudi de la institució notarial en l'àmbit de la Corona d'Aragó, vegeu: José Mª CRUSELLES GÓMEZ, *Els notaris de la ciutat de València. Activitat professional i comportament social a la primera meitat del segle XV*, Barcelona, 1998; Ramon Josep PUCHADES BATALLER, «El notari valencià baixmedieval: exemple de la posició i percepció social de la professió notarial en l'occident mediterrani dels segles XIII, XIV i XV», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, vol. XVI (1998), p. 87-122; Antonio PLANAS ROSSELLÓ, «El notariado en la Mallorca del siglo XIII», *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, núm. 13 (2003), p. 7-36; Vicente L. SIMÓ SANTONJA, *El notariado foral valenciano (1238-1707)*, València, 2004; Carlos SANCHO DOMINGO, «De la cofradía de los notarios reales de Zaragoza (1396) a la de los notarios causídicos o de procuradores (1560)», *Aragón en la Edad Media (Zaragoza)*, vol. XXIII (2012), p. 254-272.

¹² Per a l'estudi de la institució notarial en l'àmbit hispà: José BONO, *Historia del Derecho Notarial Español. I. La Edad Media*, 2 vols. Madrid, 1979-1982; Àngel CANELLAS LÓPEZ, «El notariado en España hasta el siglo XIV: estado de la cuestión», *Actas del VII Congreso Internacional de Diplomática (Valencia, 1986)*, València, vol. I, 1989, p. 101-139; Pilar OSTOS i Mª Luisa PARDO, *Documentos y notarios de Sevilla en el siglo XIII*, Madrid, 1989; María del Pilar RÁBADE OBRADÓ, *Orígenes del notariado madrileño: los escribanos públicos en el siglo XV*, Madrid, 2001; María José JUSTO MARTÍN, «Los notarios de concejo de Santiago: su oficio y redes notariales en los siglos XVI-XVIII», a *Memoria Artis*, 2003, p. 473-484; Àngel RIESCO TERRERO, «El notariado castellano bajomedieval (siglos XIV-XV): Historia de esta institución y de la producción documental de los notarios hasta el reinado de Isabel I de Castilla», a *II Jornadas científicas sobre documentación de la Corona de Castilla (siglos XII-XIV)*, Madrid, 2003, p. 175-225; Laura SAMPEDRO REDONDO, *Escribanos y protocolos notariales de Gijón en el siglo XVI*, Gijón, 2009; Martín SERRANO YUSTE, Daniel GOZALBO GIMENO i Natalia VICENTE MÍNGUEZ, *Fuentes y bibliografía para la historia del derecho notarial y del notariado hispánico*, Castelló, 2005.

¹³ COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA. *Història...*, p. 3. Per a més informació F. CARRERAS, *Op. cit.*; F. DURAN, *Op. cit.*; J. BONO, *Op. cit.*; I. J. BAIGES, *Op. cit.*

¹⁴ Podem extreure informació en: documents referents a la persona (absolució, emancipació, manumissió, nomenament, procura...); documents sobre vincles matrimonials (capítols matrimonials,

compte de la informació sobre els condicionants que imprimeix el promotor en l'obra i que condicionava el procés creatiu i el resultat final. En el moment que un artífex acceptava un encàrrec, el promotor podia, per més seguretat, escripturar davant notari cada un dels moments del procés creatiu, és a dir, que aquesta escripturació es produïa per la petició dels clients (*rogatio*). Aquest procés jurídic constava de diverses fases que podien deixar rastre en diversos documents: la Cèdula (o breu anotació de la *substantia negotii* en un full o fragment de pergamí), la primera imbreviatura (o assentament abreujat al manual), la segona imbreviatura (o assentament íntegre del contracte al llibre (a partir de 1351), el *Mundum* (o original, en mans del client) i, en alguns casos, es poden haver conservat còpies ulteriors (trasllats,¹⁵ renovacions,¹⁶ reparacions¹⁷).

Posteriorment al contracte, també ens podem trobar altres documents recollits en els protocols notariaus que ens poden donar informació força interessant sobre els condicionants de l'artista, com són les visures, les quals es realitzaven abans de cancel·lar definitivament l'encàrrec. Les visures consistien en l'anàlisi de l'obra per altres artistes com a pèrits experimentats, per tal de judicar l'obra i establir si l'artífex s'havia cenyit al que li demanaven en el contracte. L'encàrrec no es donava definitivament per tancat si no hi havia un sentència favorable en aquest moment del procés. En cas contrari, s'havia de retocar l'obra fins que se solucionessin les mancances dictaminades en la visura. Era en aquest moment que l'artífex cobrava la part restant de diners que se li devia pel cost total de l'encàrrec.

En la recerca d'aquesta documentació ens podem trobar també amb certs problemes, des de la dispersió o pèrdua dels fons fins al seu deficient estat de conservació.¹⁸ Els llibres més interessants per trobar més informació són els manuals, que són els llibres on el notari enregistra còpia de tots els seus documents generats.¹⁹ També cal tenir en compte, però, que molts manuals no presenten índex i per tant la informació apareix barrejada en tota la producció documental del notari. Moltes vegades, si no es té notícia del document en concret a cercar, buscar aquesta informació és buscar una agulla en un paller. La informació acostuma a

dot, esponsalici...); documents sobre els béns (capbreu, donació, establiment, venda...); documents sobre el crèdit (censal, comanda, debitori, violari ...), últimes voluntats (testament, inventari, legítima...) i judicis (íntima, protest, remissió, sentència, sentència arbitral...). COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA, *L'instrument notarial*. Barcelona, s.d. <http://arxiu.notarisdecatalunya.org:8081/Documents/ArsNotariae/Diplom%C3%A0tica_notarial.pdf> (Darrera consulta: 9 de juliol de 2015), p. 7.

¹⁵ Còpia autèntica feta davant notari d'un document a partir, normalment, del seu original.

¹⁶ Extensió en pública forma d'un document feta a partir del seu assentament notarial, fruit de la pèrdua o mal estat de l'original, o per altres motius no especificats.

¹⁷ COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA, *L'instrument...*, p. 5

¹⁸ Per a més informació sobre aquest tema, consultar: Carme BELLO URGELLÈS i Àngels BORRELL CREHUET, «Conservació preventiva dels fons bibliogràfics. Control i avaluació de l'estat del fons», *Revista de biblioteconomia i documentació*, núm. 35 (2003), p. 73-98.

¹⁹ Presenten l'aspecte d'una col·lecció ordenada d'escriptures matrius autoritzades per un notari o una notaria durant un any, numerades de manera correlativa i formalitzades en un o més toms enquadernats.

estar ordenada per dates, ja que el manual s'anava elaborant a mesura que s'anaven produint els documents.²⁰ A banda del doble registre per al protocol ordinari contingut en els manuals, també trobem els llibres especials, que contenen un sol tipus documental (llibres de testaments, de capítols matrimonials, de vendes, d'assegurances marítimes, etc.), els particulars, formats per diversos negocis d'una sola persona (bé sigui físic o institucional), capbreus de rendes, i els llibres relacionats amb l'àmbit judicial (llibres de procures, requeriments, de cort, etc.). A vegades hi pot haver informació mal classificada.²¹

A Catalunya, els fons conservats avui als diferents arxius generals de districte són realment extraordinaris, malgrat les vicissituds sofertes al llarg dels segles. El fons notarial més important de tots, a causa del seu volum i grandària, és el de l'Arxiu General de Protocols del Districte de Barcelona. També són destacables els arxius generals de la Bisbal d'Empordà, Cervera, Figueres, Girona, Manresa, Olot, Terrassa (ss. XIV-XX). D'altres, en canvi, presenten uns fons més reduïts, a causa especialment dels estralls ocasionats per les diferents conflagracions bèl·liques. És el cas, per exemple, de les Borges Blanques, Falset, Gandesa (s. XVII-XIX), Granollers, Lleida o la Seu d'Urgell. En la majoria dels casos, els fons centenaris o històrics d'aquests arxius generals de districte han estat traspassats, d'acord amb la legislació vigent, a la xarxa d'arxius històrics comarcals o bé locals. D'aquesta manera, es troben, en primer lloc, als Arxius Històrics Provincials de Girona, Lleida i Tarragona, de titularitat estatal, però amb un traspàs de la gestió a la Generalitat on es conserven els protocols del mateix districte, a més dels fons notarians d'altres districtes de la província. I, en segon lloc, als diferents arxius històrics comarcals de la Generalitat de Catalunya i també als arxius municipals, amb un manteniment de la responsabilitat última per part del notari arxiver i de la Junta Directiva del Col·legi. D'altra banda, els fons no centenaris (i de més de vint-i-cinc anys) presenten una situació més diversa. Aquests arxius de caràcter «intermedi», regits pel Reglament Notarial de 1944, sovint es troben ubicats al costat dels centenaris –en secció independent i no accessibles–, altres vegades es troben en locals directament dependents dels notaris arxivers o, en altres ocasions, es troben en locals cedits pels ajuntaments. Mentre aquests últims fons estan inventariats d'acord amb la legislació notarial, els històrics també estan perfectament descrits i amb els inventaris, majoritàriament, publicats dins de la «Col·lecció d'Inventaris d'Arxius Notarians de Catalunya» de la Fundació Noguera.²²

Un altre fons interessant per trobar aquest tipus d'informació són els arxius eclesiàstics (diocesans, catedralicis i parroquials). Aquests fons han sofert moltes pèrdues ocasionades pel trasllat de la documentació o bé per la crema de les es-

²⁰ Laureà PAGAROLAS SABATÉ, «Gènesi i evolució dels registres notarians (segles XIII-XIX)», a *Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català*. Barcelona, 2000, p. 161-184.

²¹ COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA, *L'instrument...*, p. 8.

²² Lluïsa CASES i LOSCOS et. al., *El fons de protocols de Catalunya. Estat actual i proposta de sistematització*, Barcelona, 2005.

glésies i els conseqüents arxius que custodiaven aquest tipus d'informació, tant en períodes revolucionaris com en conflictes bèl·lics al llarg de la història. L'arxiu parroquial és l'arxiu eclesiàstic responsable de la custòdia, conservació i comunicació de la documentació generada per una parròquia. Malgrat que l'arxiu de la parròquia comprèn fonamentalment els llibres de baptismes, confirmacions, matrimonis, òbits i compliment pasqual (*quinque libri*), els llibres de la cura d'ànimes i de l'administració de béns, actes i documents curials i les visites pastorals, també pot conservar-hi altres llibres referents a la pròpia església (llibres de privilegis, llibres de fàbrica, etc.), a institucions parroquials, confraries, rectors i registres notariais (molts arxius parroquials també conserven nombrosa documentació notarial a causa de la potestat dels rectors per expedir documentació oficial en el propi terme parroquial en cas de falta de notari públic) i altres.²³

Els condicionants de l'artífex a la llum de la documentació

En la documentació custodiada en els protocols notariais, es veu molt clar quins són els condicionants a què els artífex estan sotmesos. Aquesta informació la trobem bàsicament en tres tipus de documents: els contractes, les àpoques i les visures.

Els contractes

Un contracte és un acte jurídic, bilateral o multilateral, que té per finalitat crear drets i obligacions. Hi intervenen l'artífex o els artífexs per una banda i el promotor o promotors per una altra. L'element principal per a la validesa d'un contracte és el consentiment de les parts (per exemple, si el contracte es fa per escrit, amb la signatura final de les parts compromeses i els testimonis del fet). En la majoria dels contractes conservats s'hi veu molt clar que els promotors de l'objecte artístic imposen unes condicions fermes a l'artífex sobre com s'ha de produir. Bàsicament, les clàusules contractuals fan referència a l'aspecte, al model a seguir, a la qualitat i als terminis d'execució.

Malgrat que actualment és nombrosa la documentació localitzada, encara ens trobem amb la problemàtica de les obres conservades i no documentades, i les obres documentades i no conservades.

En les obres arquitectòniques, els contractes ens detallen quins condicionants s'imposen al mestre d'obres: quin ha de ser l'aspecte de l'edifici, les seves mesures, i la distribució d'espais que ha de respectar. En alguns casos, es detalla si l'edifici en general o un element en particular ha de seguir un model predeterminat d'una obra feta amb anterioritat que ha agradat al promotor i, en altres casos, s'acom-

²³ Josep BAUCCELLS (coord.), *Guia dels arxius eclesiàstics de Catalunya, València i Balears*, Barcelona, 1978.

panya el protocol de la traça de l'edifici que ha de seguir. Un exemple força conegut és la traça realitzada a tinta sobre pergamí del mestre normand Carlí Gautier, dibuixada el 1408, per la construcció de la façana principal de la Catedral de Barcelona, traça que va inspirar la construcció de la façana neogòtica actual.²⁴ Un altre exemple és la traça d'un pinacle sobre paper que havia format part d'un dels llibres d'obra de la Seu Vella de Lleida (finals del s. XIV o principis del s. XV).²⁵ A vegades la documentació cita l'existència d'aquesta traça o esbós, però no sempre s'ha conservat.

Un altre condicionant que apareix en els contractes és l'especificació dels materials que s'han d'utilitzar, la qualitat de la pedra i, fins i tot, de quines pedreres s'ha d'extreure el material. En casos que calgui dur a terme l'enderroc de l'edifici anterior, s'especifica quins elements s'han de reaprofitar i què es farà amb les runes de l'edifici preexistent. També s'especifica qui s'ha de fer càrrec de proporcionar el material, les eines i l'estança o presència de l'artífex a l'obra durant la seva durada. Sobre aspectes tècnics s'escriptura de forma molt detallada la fondària i gruix dels fonaments i murs, la tipologia de voltes, la iconografia de les mènsules i claus de volta, el paviment, les obertures (portes i finestres). Finalment es detalla el cost de l'obra i els terminis de pagament. A tall d'exemple reproduïm aquí el contracte signat el 23 de desembre de 1514 entre el rector d'Argentona, l'ardiaca Lluís Desplà, jurats i obrers de la parròquia amb els mestres d'obra Miquel Canut i Perris Absolut, per a la construcció del temple de Sant Julià d'Argentona. S'hi poden observar tots els detalls que especificava la contractació.²⁶

En les arts plàstiques (escultures i pintures), a més de tots aquests aspectes generals (terminis, pagaments, preu, materials...), s'especifica la iconografia de l'obra i els personatges que hi han d'aparèixer, i la seva composició. A tall d'exemple, el 13 d'octubre de 1432, Joan Sellerer, de la parròquia de Sant Martí de Provençals, va contractar el mestre de cases Joan Aimeric per obrar la porta de l'església parroquial, en el contracte li especifica que havia de ser de 10 pams de Barcelona i «...quod lapis inferiore quod sia picada a cap de martell. Item los sitis a tallant traves. Item las basses a tallant prim et Totum opus sequens quod sit operatum finissime. Item quod dictus Iohannes Aymerich habeat duos apostolos, videlicet sanctum Petrum et sanctum Paulum suis representaliis [...] que ymagines habeant de longitudine quinque palmos et medium aut secundum opus requirat».²⁷

En el cas dels retaules, bé siguin esculpits o pintats, també s'hi especifica l'estructura i la disposició de les diverses escenes. A vegades també s'esmenta que s'hi acompanya un croquis o model, que tampoc s'ha conservat sempre. Un dels casos més emblemàtics que il·lustra aquest aspecte és el del retaule de la Mare de Déu dels Consellers. Es tracta d'una taula pintada a l'oli per l'artista Lluís Dalmau el

²⁴ ACB. Sala de traça. S. VICTOR, «L'organització...», p. 201.

²⁵ S. VICTOR, «L'organització...», p. 204.

²⁶ Vegeu l'apèndix documental, doc. 1

²⁷ Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB): Notari Joan Guitart, lligall 2. Manuals anys 1432-33. J. M. MADURELL, *Op. cit.*, doc. 3, p. 148-149.

1445 i que es troba al Museu Nacional d'Art de Catalunya a Barcelona. El 4 de setembre de 1443, els consellers del Consell de Cent van contractar a Barcelona l'execució del retaule per a la capella de la Casa de la Ciutat. El 29 d'octubre Dalmau va realitzar un esbós de la composició que havia de tenir la pintura que es va annexar al contracte.²⁸ Altres esbossos conservats són el del retaule de la Verge, Sant Joan Baptista i Sant Sebastià de Pompién (Osca) de Fernando de Arás (1433-1472); el retaule de Sant Pere Apòstol de Burgo de Ebro de Tomàs Giner (1458-1480); el retaule de Tots el Sants de la capella de la Seu de Saragossa de Martín Bernart (1450 -1505) o la traça del retaule de Santiago de Mailén de Saragossa de Jaume Lana (1478-1511).²⁹

La documentació coneguda sobre contractes de retaules és també força abundant;³⁰ Aquí reproduïm, a tall d'exemple per tal de copsar aquest riquesa de matisos i de normatives a què l'artista estava sotmès, el contracte del retaule de Sant Pere de Púbol. Aquest contracte presenta, a més, una especial importància, ja que va permetre a Agustí Duran i Sanpere l'any 1937, vincular les obres executades per un anònim Mestre de Sant Jordi a un nom concret: Bernat Martorell.³¹

Les èpoques

Com ja hem indicat anteriorment, en els contractes es detalla, com no podria ser d'altra manera, el preu final de l'obra i els terminis de pagament. Generalment les quantitats es fragmenten en una quantitat inicial, que aconsegueix dos objectius: per una banda, satisfer els cost dels materials inicials i, per l'altra, donar validesa al contracte. Els pagaments restants es van fraccionant en diferents terminis al llarg del temps de l'execució de l'obra, moltes vegades pagadores en diades i festivitats assenyalades. Aquestes quantitats parcials tenen també l'objectiu, a banda d'anar satisfent les diferents despeses de l'obra en execució, fidelitzar l'artífex en el projecte. Sobretot, si aquest artífex té altres encàrrecs simultanis que el poden portar a desentendre's momentàniament de l'obra en qüestió.³²

El rastre documental que tenim que l'artífex ha cobrat aquestes quantitats són les èpoques. Les èpoques són uns documents públics o privats (carta de pagament, rebut o qualsevol altre document) en què el creditor declara haver rebut del deutor la quantitat acordada. Malauradament, en moltes obres tenim localitzades les èpoques però no el contracte.³³

²⁸ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB): ms. L-50

²⁹ Mª Carmen LACARRA DUCAY, «El pintor en Aragón durante los siglos del gótico», a *L'artista-artesa medieval a la Corona d'Aragó. Actes. Lleida, 14-15-16 de gener de 1998*, Lleida, 1999, p. 166 i 168.

³⁰ Josep GUDIOL RICART i Santiago ALCOLEA, *Pintura gòtica catalana*, Barcelona, 1987.

³¹ Vegeu l'apèndix documental, doc. 2

³² Vegeu l'apèndix documental, doc. 4

³³ S. VÍCTOR, «Els salaris...».

Les visures

Les visures –en els contractes s'especifica qui les haurà de fer– consisteixen a examinar o reconèixer visualment per part d'altres artífexs el treball un cop finalitzat, per tal de constatar que l'obra realitzada se ceneix al contracte, o bé per detectar deficiències a nivell de qualitat. En el cas d'haver-hi conformitat, s'abona la quantitat de diners que es deu del preu total de l'obra i es dona per tancat el contracte. En cas contrari, l'artífex ha de resoldre les mancances detectades i s'ha de fer càrrec de les seves costes fins que els pèrits donin el vistiplau final i es doni per clos el contracte. A tall d'exemple reproduïm aquí l'acte de la visura de les taules pintades pels mestres Enric i Pere Portuguès destinades al retaule major de l'església parroquial de Sant Genís de Vilassar, efectuada el 13 de gener de 1527.³⁴

Els condicionants dels promotors als mestres de cases del darrer gòtic: el cas del Maresme

A l'etapa baixmedieval, qui domina la política local és la nova aristocràcia urbana barcelonina que s'ha anat enriquint amb el comerç i l'artesanat; molts d'ells duran a terme un procés d'ennobliment i de compra de jurisdiccions feudals properes a Barcelona, aprofitant la ruïna econòmica i la decadència de les antigues famílies nobiliàries de l'Alta Edat Mitjana.³⁵ Com hem vist, a les acaballes del s. xv es produeix l'alliberament de moltes parròquies del control senyorial, aprofitant la necessitat de la monarquia d'obtenció d'ingressos per a les arques públiques. D'aquesta manera, el rei vendrà les jurisdiccions als parroquians que es constituïran en «Universitat del terme», organitzats al voltant d'un batlle i diferents síndics. Aquests càrrecs seran exercits pels membres de les famílies amb més poder econòmic de cada terme, que es convertiran en les noves elits polítiques. Seran famílies de menestrals, comerciants, brasers i altres oficis. La ciutat de Barcelona aprofitarà aquesta tendència acollint sota la seva protecció aquestes viles amb el títol de «carrer de Barcelona».

Els consells es solien reunir a toc de campana a l'església parroquial. Estaven formats pels jurats, presidits pel jurat en cap o batlle, que actuaven com a consellers. Aquests s'elegien pel procediment de la insaculació, instaurat per Ferran II, que consistia a col·locar els noms i els càrrecs que s'havien de renovar, en una bossa o sac, i es triaven a sorts. Uns d'aquests jurats eren els «obers de l'església», en molts casos un càrrec col·legiat de tres persones, els quals s'encarregaven de l'obra i el manteniment de l'església parroquial. També com a càrrecs podia haver-hi obrers i baciners per a les ermites del terme. El Batlle Reial i els Jurats podien

³⁴ Vegeu l'apèndix documental, doc. 3

³⁵ J. GRAUPERA, *L'art gòtic al Baix Maresme...*, p. 211-294.

també tenir el privilegi de seguir els oficis en un escó a la capella presbiterial, sovint situada al costat de l'evangeli. Per tant, no és d'estranyar que els Consells busquessin materialitzar a nivell públic el seu nou poder polític amb la renovació i construcció d'un nou temple parroquial i de moltes ermites del terme. Estèticament utilitzaren el gòtic, ja que era l'estil de la vella aristocràcia que intentaven emular i supplantar. També cal suposar que degué influir la tendència a seguir la tradició immutable dels valors religiosos, poc avesats a la innovació, fet que devia portar a un cert art d'inèrcia de caràcter goticista. En els contractes es veu molt clar també que els models de referència per a la construcció de la nova parròquia eren, com veurem, els temples parroquials de viles properes, fet que indica un univers limitat i una manca de referents culturals més enllà del propi terme, a banda d'una certa rivalitat entre pobles. Essencialment, la lògica de la construcció i el plantejament globals dels edificis serà gòtic, però s'hi aniran introduint lentament diversos elements classicistes propis de l'estètica decorativa del renaixement a partir de la segona meitat del s. XVI. De totes maneres, en aquesta presència massiva de les formes gòtiques fins ben entrat el s. XVII, les innovacions del classicisme esdevenen merament aspectes decoratius anecdòtics. Segons Garriga, l'art del s. XVI va ser una etapa «...fronterera, i d'aiguabarreigs, de vacil·lacions i de contradiccions, de mescles i d'hibridació».³⁶

El poder dels obrers del Comú sobre l'edifici parroquial, però, va ser intervingut pel poder eclesiàstic. En les disposicions del Concili de Trento hi figura que «...els administradors, així eclesiàstics com seculars de la fàbrica de qualsevol església [...] estiguin obligats a donar compte a l'ordinari de la seva administració cada any», control que es materialitzarà amb els llibres de comptes o «Llibre de l'Obra». Pel finançament d'aquestes obres la majoria de parroquians d'aquestes termes es dotaran de censals, violaris i recolliran també impostos. A més, aquestes famílies pageses apareixeran, juntament amb els rectors, com a signants de contractes i àpoques molt rics en informació. Els rectors provindran, moltes vegades també, de les famílies més riques de la pagesia local.

La renovació de les parròquies es produeix principalment per causes demogràfiques, ja que hi ha un creixement de la població important en les viles del Maresme. S'explica per una crescuda de la natalitat, però també per una arribada d'immigrants –sobretot francesos i occitans.³⁷ Com ja hem apuntat abans, s'ha de

³⁶ Joaquim GARRIGA, *Història de l'Art Català. Volum. IV: L'època del Renaixement. s. XVI*, Barcelona, 1986, p. 13-16; Joaquim GARRIGA, «L'arquitectura religiosa gòtica del segle XVI», a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II: Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, Barcelona, 2003, p. 262.

³⁷ Sobre aquest tema cal consultar Josep IGLESIAS FORT, *La població del Maresme a la llum dels censos generals*, Mataró, 1971; Jordi NADAL, «La població catalana als segles XVI i XVII», a *Història de Catalunya*, Barcelona, 1983, p. 48-63; M. Alexandra CAPDEVILA MUNTADAS, «"Gavatxos, gascons i francesos". L'allau francesa a la comarca del Maresme als segles XVI i XVII», a *XVII Sessió d'Estudis Mataronins. 25 de novembre del 2000. Comunicacions presentades*, Mataró, 2001, p. 107-114; M. Alexandra CAPDEVILA MUNTADAS, «La immigració francesa. Un factor decisiu de la recuperació demogràfica la comarca del Maresme a l'època moderna?», *Estudis d'història agrària*, núm. 17 (2004), p. 231-242.

considerar, a més, la hipòtesi de renovació estètica, atès que la majoria d'edificis eren encara velles edificacions romàniques. En els contractes dels mestres d'obra hi apareixen totes les condicions que calia seguir en la nova construcció. S'hi especifica el mestre d'obres contractat, les mesures, la profunditat i l'amplada dels fonaments i murs, el termini per fer l'edifici, les condicions i el termini de pagament, i totes les clàusules necessàries. La majoria de parròquies presenten una dimensió mitjana i són de nau única amb absis pentagonal. Aquesta nau única presenta dues capelles laterals que en planta dibuixen un transsepte i una planta de creu llatina. A aquest esquema inicial se li aniran afegint posteriorment capelles laterals que s'aniran obrint en el mur lateral entre contraforts en dates més avançades. En altres casos, aquest esquema de capelles laterals ja es plantejarà inicialment; és el cas de Dosrius, Cabrera i Sant Vicenç de Montalt. Hi ha dues esglésies, però, que utilitzen un model poc habitual respecte el model de la majoria de parròquies de la comarca. És el cas de Mataró –amb planta basilical de tres naus–, i el cas de Teià –semblant al convent dels Àngels de Barcelona–. Aquesta referència excepcional al model barceloní, segurament es deu al fet que alguns membres del Consell eren de Barcelona; ens referim al rector Ferrando Quintana, doctor en dret, i al mossèn Galceran de Corrego i de Martina, donzell de Barcelona però domiciliat a Teià.

La majoria de contractes expliciten expressament el model que calia seguir. Sant Feliu de Cabrera (1540-70) va tenir com a referent l'església de Sant Genís de Vilassar (1511-1519); Sant Andreu de Llavaneres (1561-1574), l'església parroquial d'Arenys de Munt, construïda entre el 1514 i 1543 pel mestre de cases Pau Mateu; i la de Sant Vicenç de Montalt (1591 -1597) es va fer a imatge de l'església de Santa Maria de Palautordera (1562-1588). En el contracte de Sant Martí de Teià (1574-1581), com hem comentat, s'especifica que el model havia de ser l'església dels Àngels de Barcelona, construïda pel mestre de cases Bartomeu Roig entre el 1562 i el 1566. A Sant Vicenç de Montalt (1591 -1597) es diu que s'havia de seguir el model de l'església de Sant Esteve de Palautordera per a les capelles laterals,

³⁸ El campanar de Sant Julià d'Argentona, es va haver de refer uns anys més tard, segons consta en el contracte signat entre el mestre de cases Bertran Felip de Barcelona i el vicari de la parròquia Bartomeu Morera el 6 de maig de 1559. El motiu de la reforma del campanar era que «...teneint bonas campanas y aquelles no's pugen tocar sinó a batalles, y aço per deffecte del campanar no star bé». En el contracte, a banda d'altres detalls, s'especifica que tant els finestrals de les campanes, les voltes de l'interior, així com la decoració de la part superior amb merlets, han de prendre com a model el campanar de Cardedeu. AHPB: Miquel Benet Gilabert, llig. 4, protocol anys 1557-1559 (6 de maig de 1559). Publicat a Josep Maria MADURELL MARIMON, *L'art antic del Maresme (Del final del gòtic al barroc salomònic). Notes documentals*, Mataró, 1970, doc 40 (p. 172-174); Joaquim GRAUPERA, «Notes sobre un conjunt de campanars gòtics del Baix Maresme i el Vallès Oriental», *XVIII Sessió d'Estudis Mataronins*, 24 de novembre de 2001. *Comunicacions presentades*, Mataró, 2002, p. 73-84.

³⁹ AHPB: Francesc Pedralbes, lligall 12, man. 25, any 1574. J. M. MADURELL, «Los contratos...», doc. 155, p. 192; J. M. MADURELL, *L'art antic...*, doc. 47, p. 184-187; J. GRAUPERA, *L'art gòtic al Baix Maresme...*, p. 422-425.

⁴⁰ J. GRAUPERA, *L'art gòtic al Baix Maresme...*, p. 440, 446.

malgrat que es demanava que el portal fos com el de Sant Cebrià de Vallalta (1577). En algunes parròquies també se citen models per a diferents parts de l'edifici. N'és un exemple la reforma del campanar de Sant Julià d'Argentona, que es va haver de refer uns anys més tard seguint com a model el campanar de Cardedeu.³⁸

A propòsit dels terminis d'execució, tots compten que es dugui a terme entre els sis i deu anys següents a la signatura del contracte. En el cas de Teià hi consta que «*Item, és pactat y concordat entre les dites parts que lo dit mestre Antoni Mateu hage de comensar la dita obra dins tres mesos primer vinents, comptadors del dia present en avant y avabar aquelles dins vuyt any, com desús és dit, al qual obra no hage de parar sinò en cars que en dita parròchia hi hagués mala sanitat, o en cars de mala anyada que no's collís res, lo que Déu no vulla y en los dits cassos no hage de parar més avant de un any i mig. Y també que lo dit mestre Antoni Mateu hage de posar tota la ferramenta que serà necessària per dita obra tocant a son offici de mestre de cases*».³⁹ En els contractes també s'hi especifica el preu de l'obra i els terminis de pagament. En tots els casos hi ha una quantitat inicial i diversos terminis que es van pagant mentre duren els treballs. Al final també s'especifiquen les fermances o les persones que avalaran la feina feta.

APÈNDIX DOCUMENTAL

DOCUMENT 1

1514, Santes Creus

13 desembre

Capitulacions entre el rector d'Argentona l'ardiacà Lluís Desplà, jurats i obrers de la parròquia amb els mestres d'obra Miquel Canut i Perris Absolut, per la construcció del temple de Sant Julià d'Argentona.

AHPB: Notari Joan Vilana, llig. 5, manual 28, anys 1514-15.

Publicat a: MADURELL, 1948, p. 142-143; doc. 19, p. 164-167; CLAVELL, 1990, p. 109-112; GRAUPERA, 2012, p. 396-398.

«Die XIII^a, mensis decembris anno M^o D^o XIII°.

Capítols fets, fermats e jurats per e entre lo reverent rector de la yglesia parroquial de sanct Julià de Argentona, del bisbat de Barchinona, la qual es unida a la Pabordia de Septiembre de la Seu de Barchinona, e los honorables senyer en Pere Ferrer, Johan Bramon, jurats; Jaume Lentsicle, e Johan Mayol, obrers de la dita parròquia, de una part, e lo senyer Miquel Canut, mestre de cases, habitador de la ciutat de Gerona, d'ela part altra, sobre la obra de la dita yglesia parroquial, e encara mestre Perris Absolut, francés, mestre de caes de l ducat de Orlieñç, de la altra part, segons ques segueix: Primerament, los dits Miquel Canut, e mestre Perriç, prometen de obrar una lliça qui vogesta la yglesia alemborada. Començara la liça la casa d'en Lentsicle, qui és a part de mitgjorn fins al fossar de munt, e ira tota larguera fins a la capella de migjorn, e haura de sinch fins en sis palms de la capella a la llissa, o si los de la parroquia més spay volran, e apres ira a sinch panys lluny de dit respalles una cana o les que mes volran, e fet tota pedra borda. E apres hi haura un empits sobre la liça de quatre palms d'alt, e muntarà a nivell del payment de dita yglesia. E si terra hi mancara a homplir dita liça, o n'i sobrera, seran tenguts los parroquians de matraley o traurelen; e en la liza haura merlets ab dos permodols e ballestaria. Item, los dits mestres prometen hedificar una sglesia de setze canes de larch de tou de paret a paret, e sinch canes d'ample de tou de paret a paret, ab les parets de bons fonaments, e forts, e sobre fort, e de gruix de V palms e mig sobre terra sinch o sis palms. E apres un alambor qui rodara tota la yglesia ab una filada de pedra picada e parès d'equi amunt muntarà V palms de gruix fins a la teulada, e hauray deu respalles o sperons per fortificar la yglesia, e puieran tant com sia mester per dita fortalesa. E mes, en lo grux de la paret empaymentaran de raiola, al entorn daran merlets ab un entaulament ab permedolets en que's puixen posar mantellets, e que

sien de tota pedra, exceptats los cantons. Item, serà coberta de taulada tal com parra al senyor Ardiacha, que sia ben coberta e que's trague be la aygua. Item, a sol ponent fabricaran un portal de pedra picada de Montjohic, tal com sta deboixat en la mostra que'ls es donada en un pregami. Item, a la part de migjorn fabricaran un portalet de dita pedra. Item, sobre lo portal principal fabricaran una O obrada, segons sta deboixada en dita mostra. Item, han a fabricar en la paret de la part de migjorn, sinch finestres a forma de vidrieres que obriran deffora un palm ben squexades a part de fora e a part de dins per haver claror en los lochs pus abtes per rebre claror. Item en lo dins de dita yglesia ha haver quatre claus grans, e dues claus patites per les capelles ab ymatges que parran als parroquians, levorades segons sta en la monstra, totes de pedre de Monjuhic. E aximateix los archs qui apuntaran a les claus seran de pedra de Barchinona, e obrats segons la monstra; e la volta sera volta grassa feta de tota pedra sobre los archs e les claus. E tota la dita volta e parets, tot de dinsla yglesia, enloyit e perfilat de negre. Item, si volran los parrochians frabricaran un perel de piques de aygue beneyta, la una maior e l'altra menor, e posar en loch degut, prop los portals. Item, frabricaran un cor en lo entrant sobre lo portal maior de la yglesia ab una clau, e sos archs de dita pedra de Monjohic, e una scala per muntar al dit cor en lo loch hont perrà millor per muntar; e en lo cor haura un portal per entrar en lo campanar, lo qual portal sera de pedra del loch. Item, fabricaran en la dita yglesia, dues capelles de volta, ab clau e archs, segons sta en la mostra, de volta grassa, e son altar, e seran en loydes e perfilades.

Item faran replà devant lo altar maior, ab dos o tres scales, tant com sia mester, e lo altar ab losa, e sosteniment de pedra de Monjuhich, o altre que mes content a la parroquia. Item, tota església, les capelles, e lo cor, anraiolaran de raiola e cayro, e donaran a la yglesia tota la altaria que mester haura. Item, faran en dita yglesia la trona de pedre de Monjuhic, ab sa scala; e mes mudaran les fonts hahont sera ordenat per la parrochia, e si mester haura sacaló fer l'an. E tota la dita obra faran ab bon compliment segons requer, e de bons mestres se pertany, dins sis anys comptadors del dia de Nadal qui ve. E los dits jurats, e obres, e parroquians, donaran als dits mestres, pedre, calç, raiola, e tota altra materia de sement que hage mester en la dita obra, a despeses de la parrochia, tot a peu de obra. Entes que la pedra axi de monjuhich com altre, los dits mestres hagen a trencar, e los parrochians a comprar e aportar fins a peu de obra; e de la pedra de Monjuhic, sien tenguts los parroqchians descobrir la cara de la pedra de sobra. Item, los parrochians ghagen a donar tots puntals, costes e tota fusta per dita obra, e totes aynes, e cordes, clavó e altres coses per obrar, exceptat les aynes o ferramenta propries del art de dits mestres, les quals ells se hauran. Los dits mestres faran lo morter, e la manobra de ses mans. En lo amarar de la calç, es concordat que los de la parrochia sien tenguts de portar l'aygua, e fer lo que y ha mester, empero que los mestres hi hagen esser dos homens qui entenguen lo amarar. E per tota la obra donaran los dits parrochians als dits mestres mil e deu lliures barchinonines, en aquesta forma, ço es, cent lliures de present, e les restants noucentes lliures per pagues de sinquant e sinquant lliures, segons sera vist a persones expertes que hauran obrat. E que per la darrera paga, la parroquia se puge aturar cent lliures, les quals sien lliurades quant la obra sia acabada ab compliment. E en la dita paga de la obra, promet contribuir lo dit reverend rector en quoranta lliures barchinonines. Die mercurii XIII^a, menis desembris anno a Nativitate Domini millessimo D^o XIII^a fuerunt firmata et iurata per dictum dominum Ludovicum Dez Pla, archidiaconum prepositum et rectorem ecclesie de Argentona, et dictos iuratos et operarios, execto Iacobo Lestiscle, absente, et obligarunt bona adinvicem, scilicet, dicti iurati et operarii bona parrochianorum, et dicti magistri, bona propria, presentibus testibus honorabilis Francisco de Marimon et Petro Michaele, civibus Barcinone».

DOCUMENT 2

1437

6 juliol

Contracte entre el noble Bernat de Corbera, conseller del Rei, i Bernat Martorell, pintor de Barcelona, per la realització del retaule de Sant Pere de Púbol.

Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB): Notari Gabriel Canyelles, llig.1437.

Publicat a: SUTRÀ (1971); MOLINA, (2003), p. 144-145

«Jhs Ma filius

En nom de Déu sia e la Verge Madona Santa Mria, e del gloriós apòstol mossèn sant Pere.

Capítols fets e concordats entre lo molt honorable cavaller mossèn Bernat de Corbera, canceller del senyor rey, de una part e en Bernat Martorell pintor, ciutadà de Barchinona de la altra part en e sobre un rerataule, lo qual es faedor en la esgleya del loch de Pubol situat en lo bisbat de Gerona sots invocació de monssenyer sant Pere constituït dins la dita esgleya axí com a cap principal, lo qual retaula ha esser acabbat segons la forma deus escrita.

Primerament, es convengut e acordat entre les dites parts que lo dit en Bernat Martorell faça e acap lo dit retaule d'altaria, enclòs lo bancal, de XXIII. palms : e de ampliaria de XVIII palms de cana de Barcinona nets sens los guardapolsos. Lo qual retaule sia de bona fusta de poy o de pi ben secha e ben obrada ab redortes e archets e xambranes, bases e capitells e tot sia acabat e obrat segons una monstra feta per lo dit Bernat Martorell, e ab tantes cases e ab son tabernacle al mit g del banqual on stara lo Corpus; e tot sia acabat e ben daurat axi com se perteny de bon retaula a cost e messio del dit Bernat Martorell.

Item, es emprès entre les dites parts que en lo bancal del dit retaule hage VIII cases, ço es IIII en cascun costat del tabarnacla qui stara en lo mitg del dit banqual. en cascuna de les dites cases sera pintada una mitja ymatge, aquella que lo dit mossen Bernat de Corbera e mossen Jacme Canyelles ordenaran.

Item, es empres que en lo dit retaula dalt qui seu sobre lo dit bancal haja VIII . ystorias e VI fiólas, ço es entès duas ystorias al mitg del retaula, la ystoria principal on sera pintada la ymatge de mos[en] sant Pere sagut en sa cadira acompanyat de cardinals e aquesta sera la ystoria o pessa principal del dit retaula. La segona ystoria del mitg sera la Passio de Jhu.Xst. ab les Maries e sant Johan evangelista ab gran companyia de cavallers e juheus.

Item, en los costats de las pessas del mitg serán pintades les dites VI . ystorias, co es IIII en cascun costat de las pessas principáis, e serán aquellas ystorias de invocado de sant Pere que los dits mos[en] Bernat de Corbera e moss. Jacme Canyelles ordenaran. E mes, es empres que cascuna ystoria hage al costat una fióla del alt de la dita ystoria on sera pintada en cascuna una ymatge, aquellas que los demunt dits ordonaran.

Item, promet lo dit pintor de daurar lo dit retaula de fin aur de Florença o de flori genoví o de aquell or qui bast a la lliga de la dita moneda, e de fin atzur e de finas colors axi com se pertany de bon retaula.

Item, es empres entre les dites parts que les porpres qui serán en lo dit retaula sien d'or partit e d'argent e los guardapolsos d'argent colrat. E que en quescuna ystoria hage una imatge vestida d'atzur si necessari sera a coneguda del dit pintor.

Item, promet lo dit pintor de donar bon compliment a la dita obra en aquella manera que es pertany de bon retaula.

ítem, es convengut entre les dites parts que lo dit pintor hage haver acabat lo dit retaula d'ací a un any e mig propvinents.

ítem, promet lo dit mossen Bernat de Corbera de donar al dit pintor en paga e en satisfacció del dit retaula docents setanta florins d'or d'Arago de bon pes: 50 es, ara de present noranta florins. E com lo dit retaula sera deboixat altres LXXXX. florins. E com lo dit retaula serà acabat altres LXXXX florins que es la darrera paga.

ítem, es convengut entre les dites parts que lo dit mos[en] Bernat de Corbera s'en hage a fer aportar lo dit retaula a ses propres messions, empero quant se deura asitiar que lo dit pintor hi hage anar o a trametre y algún en loch seu si necessari hí sera, al qual lo demunt dit mos[en] Bernat de Corbera li hage haver e donar cavalcadura e a probehir de son biure anant, vinent e stant, empero que no li sla tengut de donar-li altre salari.

Ítem, es convengut e promet la una part a l'altra de tenir e complir totes les coses demunt dites.

Die sabbati VI mensis julii anno a Nativitate Domini M^o CCCC.^o XXX° VII°. Fuerunt firmata e jurata predicta capitula et unum quodque ipsorum per dictos honorabiles Bernardum de Corbera ex una et dictum Bernardum Martorell, pintorem partibus ex altera, promittentes una pars nostrum alteri et ad invicem quod predicta capitula et unum quodque ipsorum quatenus utruanque partem tenebunt, complebunt et observabunt sub pena quinquaginta librerum Barchinona adquirendarum casu que comittatu pro medietate parti obediendi et predicta capitula observanti etc. Sub pena etc. Et pro hiis obli. pars parti et ed invicem omnia bona etc. jur etc.. Renunciando, etc

Testes, venerabilis Pretrus Martini, magiste in medicina civis, et Johannes Bruniquer ville Granullariorum ac Johannes Ginebret escriptor Barchinone».

DOCUMENT 3

1527

13 gener

Acta de visura de les taules pintades pels mestres Enric i Pere Portuguès destinades a l'església parroquial de Sant Genís de Vilassar.

APSGV: Manual 18, 1524-1534, f. 34.

Publicat a: MADURELL, 1944, vol. II-2 (abril) doc. IX, p. 38; GRAUPERA, 2012, p. 408.

«Die XIII mensis genuari [1527] per lo honorable Salvador Abril batlle del terme de Vilassar, pres de sagrament mestre Marti imaginayre, habitant en la ciutat de Barchinona, lo qual jura los Sancts Sagrats Evangelis, en presencia de tot lo poble de Vilassar, de dir veritat in e sobre una taula pintada per mestre Enrich, pinctor, los defectes e be de dita taula:

Et prima, la orella no esta be en son loch.

Mes lo braç esquerre no esta be en son lloch,

Mes lo cors no esta de auexa figura com deu estar,

Mes la tovallola no es possible de estar com esta,

Mes la nota mia no l entesa del Diable,

Mes les cames be com deu estar,

Mes la barba de sanct Miquel no pot exir en fora del bras com estar,
 Mes lo sobre dit per lo mateix jurament que les dues taules de mestre Pere Portugues
 tant al oli com de trempre, son ab major perfecció que es de mestre Anrich.
 De les altres no pot dir, per quant no les ha vistes».

DOCUMENT 4

1526

10 maig

Es va signar una concòrdia pels síndics de Dosrius i el mestre de cases Tomàs Barça per edificar de nou l'església.

AHCB: Fons notarial IX.s. Documents de la col. d'Andreu Balaguer i Merino.

Publicat a: MADURELL, 1970, doc. 26, p. 157-160; GRAUPERA, 2012, p. 404-407.

«Die iovis .X. mensis marcii M.D.XXVI.

Actum in parrochia canctorum Aciscli et Victorie de Duobus Rivis Barchinone diocesis.

En nom de Déu sia y de la humil Verge Maria, Mare sua. Sobre la fabricació de la sglésia de nou fahedora en la parròquia de sant Iscle e sancta Victoria de Dosrius, del bisbat de Barchinona, per y entre los honrats en Guillem Vallmaior, Anthoni Balle, Gaspar Vidal e Barthomeu Fonollet, síndics elegits per tota la parròquia de Dos Rius, faent aquestes coses ab auctoritat y decret del honorable en Cebrià Tarrades, balle de Dos Rius, com consta de la lur potestat en poder d'en Pere Çaragossa, notari de la present capitulació a[de una part] e mestre Thomàs Barça, ciutadà de Barchinona, mestre de cases, d epart altre, son stats fets, pactats e jurats los capítols següents:

Primo, lo dit mestre Thomàs Barça, convé y en bona fe promet als dits honrats promens, que dins spay de set anys prop sdevenidors, farà e fabricarà una sglésia de nou en lo loch ahont la sglésia vella es edificada, faent lo cap de dita sglésia a ponent, posantse a línia tirada per la cara del campanar qui de nou es stat edificat, a fi que lo dit campanar fasa paret a la dita sglésia e capella.

E en les dites parets del campanar faran reespalles o liuba als dos brasos de les creuades.

La qual sglésia ha de tenir de ampla trentasis palms, e de larch cent y vuit palms de cana de barchinona. En la qual sglésia ha de haver tres croerades.

E lo cap de dita sglésia segons stà en la legement. Les quals croerades han de ésser ro-dones e de pedra picada ab dues copades, los quals brassos han de tenir de gruix dols palms a dita cana.

La altària d'els segons la gruxa requer, ab ses represes obrades; en les unes los quatre evangelistes, en les altres lo que ben vist los serà, ab sos ensariaments, ab les claus obrades ab algunes images en lo pla de la clau.

E los brassos principals han de tenir de grux dos palms y mig, e de altaria segons la gruxa requer, ab dues copades d'assà e d'allà, ab sos formarets de pedra picada ab dues copades, segons los altres brassos.

Item, ha de fer les parets, ço és [de] deu palms de fonaments tota la rador, e si més haurà manaster ve a càrrech de la obra, agermanatse cada part ab lo campanar. Los quals deu palms de fonament han a tenir de gros tant quant tenen les parets principals de dita

sglésia sinch palms de grux.

E tant quant toquen los sperons e aliubes de gruix set palms, e de exida fora la paret, tant quant hix fora lo campanar, a fi que les altres tres capelles hagen de tenir setz palms de tou dites capelles, ço és, de la flor de la paret de la sglésia de dins, fins a la paret de la cloenda de dites capelles e a amplària d'elles de speró a speró.

E les altres sis aliubes o sperons qui son en lo cap de dita sglésia, han de tenir de grux set palms e de exida fora lo gruix de la paret, nou palms, a fi que dits fonaments fassan hun poch de rabassa a la paret que serà demunt edificada. Item, la paret principal dels fonaments an amunt, ha a tenir de grux quatre palms; e les aliubes sis palms de grux ab la exida demunt dita, excepto los sis del cap que han tenir de ixida vuyt palms fora la paret, e sis palms de grux.

Les quals enjubes han de tenir les cantonades brocajades, e la paret de fora semblant del campanar.

La qual paret ha de pujar fins a represas trenta sis palms, e ha de fermar en la dita paret los tres principals de les tres capelles, duas copades a cada part, los quals archs han de ser de pedra picada. La qual paret ha de puïar de represas en amunt, tant quant serà manaster segons la volta damunt dita requer, ab son apitrall de sobre.

E dexas les finestres de pedra picada ab sos xenfrans, allà hon serà ben vist dels dits obrers; e canals per lansar l'aygua de la cuberta de [la] demunt dita sglésia en tots los lochs hon serà menester.

Item, en la paret del enfront del cap de la sglésia, ha de fer un portal de pedra picada, e obrat e de la granària tal qual lo de la sglésia de Argenton, o millor si poran.

E hun portalet petit a la part ont ben vist serà als dits parroquians.

Item, empendentar dita sglésia de volta grassa e parés cobrirla de teula seguint los pendents ab ses canals per lensar l'aygua fora la sglésia.

Item, ha de fer hun cor que tinga tant quant la primera croerada, ço es, lo principal de pedra picada ab dues copades a cada part; a los brassos de la croerada de pedra picada ab dos copades, e la clau obrada ab una ymage en lo pla de la clau. E los empenentat de raiola ab gruix a la scala o caragol, tant cómodo com se porà fer, e ab sa barana ab algunes ons obrada de guix.

Item, hage de fer una trona de pera picada allà on ben vist serà als dits obrers, ab se sacla per poderhi puïar.

Item, fer los graons devant lo altar de pedra picada e empaymentar tota la dita sglésia e cap de altar de raiola, ab graons de pedra picada, e l'altar e los graons de les capelles e empaymentar aquelles, e fer los altars, e posarlos en son loch, e empendentar de volta grassa o raiola ab morter.

E los brassos de dites capelles de pedra picada segons unes pessas havem apperellades per la capella de sant Sebastià, e claus e represes com demunt és dit.

E fer emblancar tota la sglésia, capelles e cor, e empaymentar lo dit cor e perfilarho tot segons se pertany e la obra requer.

Item, lo dit mestre te arrencar y trancar tota la pedra que serà manester en tota la dita obra en les padreres de la dita parroquia, salvo represas, sarges y claus de la sglésia y de les capelles y del portal, les quals dita parròquia li te donar.

Mes lo dit mestre haia dexas e fer dos armaris a cada part darrera la altar, segons stan los de la sglésia d'Argenton.

Item, lo dit mestre ha de fer e acabar bé e degudament, segons de bon mestre se pertany, tota la demunt dita obra a son cost e despeses, ço es, de mans, e despesa, e soldades de ell e de tota sa gent e ferramenta. E ell se ha de armar totes les voltes e croerades; e les tres ca-

pelles acabades segons stan designades en lo elegiment.

Item, los dits obrers han a donar al mestre pedre, calç, raiola, arena, cordes, trunyelles, talles, galledes, fusta per les bastides e armar, e clavó, e tot lo pertret, posat aquí a peu de obra, a cost e despeses de la parròquia e aygua quant farà las pilas, e fetes las pilas, tostemps que n'hage en lo pou de la rectoria, lo mestre haia pendre de aquell per obrar dita obra.

Item, li tenen a donar per la demunt dita obra vuytcentes vint y sinch lliures barchinonines pagadores de aquesta forma, ço és:

A principi de trencar pedra XXX lliures

Quant haurà ubert los fonaments e puiats los X palms agual de terra XXXV lliures.

E quant haurà puiat sobre los fonaments hahont ha ésser lo paviment .VI. palms a la rador XXXV lliures

Quant haurà puiats altres sis palms a la rador XXXXV lliures

Més, quant haurà puiats altres sis palms a la rador XXXXV lliures

Més, quant haurà puiats altres sis palms y posades les represes y comensades a posar les sarges LX lliures

Més quant haurà puiats .V. palms que haurà acabat de posar les sarges LXXV lliures

Mes, quant haurà encendriat e posat los brassos e haurà puiat V palms a la rador CXXXV lliures

Més quant haurà acabat de empender LXX lliures

Mes quant haurà puiat V palms a la rador L lliures

Mes quant haurà puiat altres V palms a la rador e acabat de cobrir la sglésia e capelles L lliures

Mes quant haurà acabat de enblancar e lavar bastidas de dita sglésia XXX lliures

Mes quant haurà acabat de puia IIII palms tota la sglésia a la rador e acabada ab compliment, segons demunt es dit, com de bon mestre se pertany a coneguda de Antoni Carbonell, fuster de Barcelona e dos mestres elegidors per les parts CLX lliures Pena CC lliures

Obligació de la universitat ab auctoritat y decret d'en Cebrià Terrades, balle de dita parroquia, y obligació dels bens del mestre, jurament y altres clausules necessàries etc.

Testes firmarum dictorum Guillermi Vallmaior, Anthoni Balle, Gasparis Vidal et Thomas Barça sunt: discretus Anthonius Bertran et Joannes Gonser, presbiteri habitantes in dicta parrochia. Honorabilis Ciprianus Terrades posuit mei decretum, presentibus testibus».

APÈNDIX

Dades comparades sobre la construcció dels edificis parroquials (s. XVI)⁴⁰

Sant Julià d'Argemón	
Data	1514, 13 de desembre
Document	AHPB: Notari Joan Vilana, llig.5, manual 28, anys 1514-15
Promotors	Luis Desplà, rector; Pere Ferrer, jurat; Johan Bramon, jurat; Jaume Lentiscle, obrer; Johan Mayol, obrer
Artífexs	Miquel Canut, mestre de cases de Girona; Perris Absolut, ducat de Orlenç
Església anterior	
Mides	16 canes de llarg; 6 canes d'ample; 5 pams d'ample de mur
Estructura	Una nau amb dues capelles i cor. Capella presbiterial amb replà davant l'altar major, amb dos o tres escales, Cardedeu – Reforma del campanar
Models	
Material	Tot de pedra de Montjuïc (portes, finestres, claus i nervis); porta del cor al campanar de granit local.
Despeses	Els promotors subministraran el material (pedra, calç i rajoles, fusta, eines, cordes, claus), excepte les eines dels mestres. També es fan càrrec dels trasllats del material a peu d'obra. Els artífexs s'hauran de fer càrrec del morter i d'amarar la calç amb dos homes contractats per ells a càrrec de la parròquia. Els artífexs s'hauran de fer càrrec del morter i d'amarar la calç amb dos homes contractats per ells
Murs	Acabats enlucats i perfilats
Cobertes	Volta de creueria amb claus de volta i volta grassa. 4 claus grans, i 2 claus petites per a les capelles (ab ymatges que parran als parroquians, levorades segons sta en la monstra). Volta grassa feta de tota pedra sobre los archs e les claus. Acabat enlucit i perfilat de negre.
Paviments	Rajola i cairó
Obertures	A ponent un portal de pedra de Montjuich, (tal com sta deboixat en la mostra que'ls es donada en un pregami); a migjorn un portalet de dita pedra. Sobre el portal principal fabricaran una O. A migjorn, 5 finestres de doble esqueixada
Campanar	Campanar amb accés pel cor. Refet el maig de 1559 ja que no podien tocar les campanes. Mestre de Cases Bertran Felip, seguint el model de Cardedeu

Altres	2 Piques d'aigua beneïda, una a cada portal Trona de pedra de Montjuïc Ara presbiterial de pedra de Montjuïc
Termini d'obra	6 anys des del dia de Nadal del 1514
Preu/terminis	1.100 lliures 100 lliures al principi; 900 lliures en pagues de 50 lliures en diversos terminis durant l'obra. Darrer termini 100 lliures en acabar l'obra El rector Lluís Desplà va col·laborar amb 40 lliures.
Visura	

Sant Tisclé i santa Victòria de Dosrius	
Data	1526, 10 de maig
Document	AHCB: <i>Fons notarial IX. s.</i> Documents de la col. d'Andreu Balaguer i Merino
Promotors	Guillem Vallmajor, Antoni Batlle, Gaspar Vidal i Bartomeu Fonollet, síndics i Cebrià Tarrades, batlle de Dosrius.
Artífexs	Tomàs Barça, mestre de cases de Barcelona
Església anterior	La nova s'edificarà en el lloc de l'anterior, de la qual s'aprofitarà el campanar que s'havia obrat de nou feia poc (<i>E en les dites parets del campanar faran reespalles o liuba als dos braços de les creuades</i>).
Mides	108 pams de llarg; 36 pams d'ample; 5 pams d'ample de mur
Estructura	Església d'una sola nau amb tres croades. 3 capelles entre contraforts de 16 pams de fondària i amplada a l'interior. Un cor a la primera croada amb una clau obrada amb una imatge i una escala de cargol per accedir-hi. Capella presbiterial elevada amb graons de pedra picada, igual que les capelles.
Models	Argentona – Portal Argentona – Armaris en la capella presbiterial
Material	Tot de pedra de Montjuïc (portes, finestres, claus i nervis) Barana del cor de guix La pedra ha de ser de pedreres locals a càrrec del mestre de cases, a excepció de les <i>represes</i> , <i>sarges</i> , portal i claus de volta, que aniran a càrrec de la parròquia.
Despeses	Els promotors subministraran pedra, calç, rajoles, sorra, cordes, <i>trunyelles</i> , <i>talles</i> , galledes, fusta per les bastides, claus..., posat a peu de obra. L'aigua es podrà extreure del pou de la rectoria. Els artífexs s'hauran de fer càrrec de les despeses de picar la pedra, les eines i el sou dels manobres.

Murs	10 pams de fonaments. 6 pams de gruix. Contraforts de 9 pams de fondària fora del mur i 9 pams de gruix de paret. Acabats enguixat i perfilat
Cobertes	Volta de creuria rodona amb pedra de Montjuïc i dues copades amb la representació dels 4 evangelistes i en les altres (<i>lo que ben vist los serà</i>). Claus de volta obrades amb algunes imatges (<i>en lo pla de la clau</i>). Volta grassa amb coberta de teula seguint los pendents amb canals per llençar l'aigua fora l'església.
Paviments	<i>Empedrat de rajola.</i>
Obertures	Un portal de pedra picada (<i>e obrat e de la granària tal qual lo de la sglésia de Argentona, o millor si poran</i>). Un portalet petit a la part on ben vist serà als dits parroquians. Finestres de pedra picada esqueixades, allà on serà ben vist pels obrers
Campanar	Es va reaprofitar el campanar que hi havia abans, ja que feia poc que era obrat
Altres	Una trona amb una escala per pujar-hi. En l'altar presbiterial hi ha d'haver dos armaris com a l'església d'Argentona
Termini d'obra	7 anys
Preu/terminis	825 lliures. 30 lliures al principi, després s'especificuen tots els terminis per cada moment de l'obra
Visura	Serà realitzada per Antoni Carbonell, fuster de Barcelona i dos mestres elegits per les parts

Sant Feliu de Cabrera	
Data	1540, 5 de gener
Document	Mas, inèdit, vol. VII, f. 119 v.
Promotors	Bernat Sagrera, batlle; Baltasar Tria, Carles Morot, jurats, Esteve Jaume, Bartomeu Agell del Cros, Joan Bonet i Pere Soler, homes del Consell; Bartomeu Puig i Jaume Canal, obrers
Artífexs	Antoni Mateu, mestre de cases de Barcelona
Església anterior	<i>Per lo enderrocar de la sglésia vella lo terme age de dar a dits mestres quatre desimes</i>
Mides	112 pams de llarg i 40 d'ample
Estructura	Església d'una sola nau amb tres croades. En l'altar presbiterial calia fer un armari. Dues capelles després del creuer de 19 pams aprox. d'amplada i profunditat. Altars aixecats amb un graó cada un. Un cor amb la seva clau

Models	Vilassar - Barana del cor de guix Arenys de Munt: Portal de pedra
Material	Tot de pedra de Montjuïc (portes, finestres, claus i nervis) i poden fer servir la pedra de l'església vella. Barana del cor de guix com la de Vilassar
Despeses	Els promotors pagaran el pintor. Han de pagar un pou prop de la plaça amb 4 pams d'aigua. Han de fer-se càrrec del material i portar-lo a peu d'obra amb animals. Els artífexs han de pagar la despesa de picar la pedra, pagar el sou dels manobres i extreure l'aigua
Murs	Acabats enguixats i perfilats
Cobertes	6 claus de volta amb coberta de maons (obra cuita) i voltes grasses
Paviments	Pavimentar amb obra cuita
Obertures	Façana amb una O. Portal de 10 pams d'ample amb pedra de Barcelona fet com l'església d'Arenys de Munt (<i>exempta que si volien fer los promens personage de pedra en mix sobre la linda del portal, que lo terme l'age de pagar ab sis garites</i>). Reaprofitar el portal de l'església vella com a portalet lateral, però que s'hagi de repicar.
Campanar	De 17 fins a 18 pams d'interior. Amb agulla i merlets. Ha de tenir a nivell del cor una volta grassa d'obra cuita i una altra al pis de les campanes. Ha de tenir 6 finestres per les campanes. Fonaments de 7 pams de guix i la paret de 6 pams de guix. Hi ha d'haver una escala de cargol de guix amb finestretes. Hi ha d'haver merlets <i>ab balastarias</i> .
Altres	Tres altars nous per a les capelles
Termini d'obra	6 anys començant a Carnestoltes de 1540
Preu/terminis	1.150 lliures. Es paguen amb el mateix terminis que els d'Arenys de Munt
Visura/fermances	Mestre Antoni Mateu i Jaume Safont mestre de cases de Barcelona, i Bartomeu Envia, ferrer, ciutadans de Barcelona, i el mestre Joan Vives i Joan Vives, fill seu, en Francesch Roudós, pagés i Bernat Canals i Saura, pagesos tots de la parròquia de Sant Genís de Vilassar.

Sant Martí de Teià	
Data	1574, 31 d'agost
Document	AHPB: Francesc Pedralbes, lligall 12, man. 25, any 1574. (doc 41)

Promotors	Ferrando Quintana, doctor en dret i rector; Mn Galceran de Corrego y de Martina, donzell en Barcelona i domiciliat a Teià; Pere Corbera, batlle; Joan Eroles, síndic; Salvador Torra, Antoni Fontanilles, Amador Rementol, Joan Anglada i Jaume Valls, tots pagesos
Artífexs	Mestre Antoni Mateu, mestre de cases ciutadà de Barcelona
Església anterior	La nova parròquia s'ha de fer <i>junt a l'església vella</i> . La vella i el seu campanar haurà de ser aterrada sota les seves despeses i podrà fer servir la runa com a material.
Mides	Iguals que l'església dels Àngels
Estructura	Iguals que l'església dels Àngels (una sola nau amb capelles entre contraforts amb una sagristia entre contraforts. Amb un cor i corredors sobre les capelles)
Models	Estructura de l'església semblant a Nostra Senyora dels Àngels de Barcelona El portal semblant a l'església d'Elisabets de Barcelona
Material	Tot de pedra de Montjuïc (portes, finestres, claus i nervis). Baranes de rajola de pla i guix La pedra va ser comprada a Joan Safont el 7 de juny de 1575 El 18 de novembre de 1579 van comprar les rajoles del paviment a Pere Simon, rajoler habitant en la vila de Mataró. La vila havia de subministrar un forn i una casa per fer l'obra i tot el material de sorra i aigua
Despeses	Promotors: Li han de lliurar tota la pedra que ha de ser de Montjuïc. Li han de lliurar pedra, calç, rajoles, sorra, guix, fusta per fer les síndries i totes les bastides, cabassos, tronyelles, cordes a peu d'obra. Aigua. Una casa per viure-hi: <i>Item, és pactat y concordat, entre les dites parts, que los dits parrochians hagen de donar al dit mestre Antoni Mateu, casa franca en dita parròchia, per estar y habitar en aquella ell y sa muller y tota sa família, tant quant durarà la dita obra, la qual casa també hage de tenir franca tot lo temps que parará la dita obra per los cassos sobredits o altres qualsevol per los quals hagués de parar la dita obra per culpa dels dits parrochians.</i> Artífex: L'ha de picar o fer picar amb les seves despeses i la mà d'obra i la feina. Les eines.
Murs	Acabats emblancats i perfilats
Cobertes	Iguals que els Àngels. Feta amb volta grassa amb rajoles tantes pessés axi nomenades quantes seran necessàries per a fer volta grassa en la dita sglésia, les quals pessés hagen de tenir un pam y mig de largària y un palm de altària, conforme al mollo li és estat donat per mestre Anthoni Matheu, mestre de la dita fabrica.

Paviments	De caironat. El 18 de novembre de 1579 van comprar les rajoles del paviment a Pere Simon, rajoler habitant en la vila de Mataró: <i>Y també los donarà tants mahons com seran menester per a enrajolar lo pabiment de la dita sglésia, los quals hagen de tenir un palm y un quart de tot cayre y un qurt de gruixa.</i>
Obertures	Un portal gran de pedra picada (<i>de la betxura y trasa del portal de la sglésia de les monjes de santa Elisabet de la present ciutat de Barcelona [...] ab un sant Martí de bulto a cavall sobre lo dit portal</i>) Un portalet petit entre 6 i 7 pams de amplària al costat designat
Campanar	Un campanar d'una cana d'alçada per sobre de l'església. Es farà sobre una capella i les parets seran de 8 pams de gruix
Altres	
Termini d'obra	8 anys. Havia de començar tres mesos després de signar el contracte. Si hi havia una mala anyada podia parar un any i mig
Preu/terminis	2.500 lliures; 300 els primer dia; 100 lliures 4 mesos després; i els altres terminis de 100 en 100
Visura/fermances	Pau Figueres, rajoler; Joan Safont y Gerònim Matxi, mestre de cases; Gabriel Oliver i Joan Busquets fusters; i Joan Cullerer, mestre de cases, tots ciutadans de Barcelona.

Sant Vicenç de Montalt	
Data	1588, 20 d'octubre
Document	ACA-PNM: notari Pere Despuig, sèrie 143
Promotors	Pere Rossell i Pere Saurí, pagesos; Mosèn Bartomeu Catà, rector; Miquel Rossell i Jaume Valls, àlies Micer
Artífexs	Joan Torres, mestre de cases de la vila de Calella, bisbat de Girona, i Dionís Torres, fill seu
Església anterior	
Mides	102 pams de llargada i 34 d'amplada
Estructura	<i>fabricaran la dita Isglésia del modo, forma debox y trasa que tenen los dits honorables síndichs ab un paper; sis capelles i dues sagristies (3 i 1 per costat). Cada capella de 14 a 15 pams de fons amb un armari i un graó i un altar de pedra picada i fornaques. 4 crugies</i>

Models	L'església segons la parròquia de Palautordera Portal segons la de Sant Cebrià de Vallalta Baranes amb claraboies com a sant Cebrià de Vallalta
Material	Tot de pedra de dita parròquia (portes, finestres, claus i nervis) Si s'acaba l'hauran d'anar a buscar a altra part pagant-t'ho a mitges. Baranes de rajola de pla i guix Obra cuita en lo forn d'en Baró
Despeses	Promotors: Li han de lliurar tota la pedra, que ha de ser de Montjuïc. Li han de lliurar pedra, calç, rajoles, sorra, guix, fusta per fer les síndries i totes les bastides, cabassos, <i>tronyelles</i> , cordes a peu d'obra. Aigua. Una casa per poder viure-hi. Artífex: L'ha de picar o fer picar amb les seves despeses i la mà d'obra i la feina. Les eines.
Murs	Fonaments de 6 pams; parets de 4 pams i mig Acabat enguixat i perfilat
Cobertes	Clau de pedra picada, amb les voltes de obra cuita i cobertes de teules paredades.
Paviments	
Obertures	Un portal a la romana <i>conforme lo portal major de la iglésia de Sant Cebrià de Vallalta amb una imatge de Sant Vicenç de bulto</i> . Les capelles i la sagristia de tramuntana; una finestra. Fer una O
Campanar	Campanar sobre una de les capelles entrant a l'església. <i>Los fonaments del qual campanar an de tenir de gruxa vuyt pams fins en deu pams, fins a cara de terra, y de cara de terra fins la primera volta en amunt, sis pams de gruxa; lo qual campanar tenen de muntar fins igual de la barana de sobre la dita Iglésia, ab tres pillarets de pedra picada per guarnir les campanes que vuy y son. Ytem. que la primera volta de dit campanar sia alsat ab givas y clau de pedra picada. y l'altra de volta grasa. Ytem. que per dintre la paret del dit campanar, hagen de fer los dits mestres, una scala de epdra picada, per muntar al dit cor de la dita Iglésia. Ytem. que sien obligats los dits mestres en fer un portal al cor de pedra picada, y una luerna al raplà de la scala, per pendre claror, y en lo dit campanar de pedra picada una scala o caragol per muntar a les campanes, y sobre la Iglésia.</i>
Altres	Una trona de pedra de Montjuïc entre capelles amb una escala de pedra per pujar-hi dins la paret del pilar. La base de l'altar major. Baranes amb claraboies com a sant Cebrià

Altres	<i>Ytem. que los dits mestres sien obligats en fer per tot lo entorn de sobre la iglésia una barana de pedra y [...]de set pams de alsada, enpeymentada de pedra picada, ab ses ballesteras entre cruera y una garritta ab dos ubertures, ab sos permòdols de pedra picada, de sobre lo portal. Ytem que los dits mestres sien obligats en fer una pica de aygua beneyta donant la pedra.</i>
Termini d'obra	10 anys
Preu/terminis	<i>2.400 lliures; en començar la feina 150 lliures; després de sis en sis mesos, 125 lliures fins que tota la dita obra sia acabada, ab tal emperò que, pres los dits mestres no donen fermances, hagen sempre de tenir feyna feta per las darreras 125 lliures, se li donaran, entent emperò donant fermansa per les cent cinquanta lliures anticipades, se donen, acceptat emperò les dues darreras pagues, que seran 250 lliures barcelonesas, les quals no sien obligats dits singulars en pagar de un any y un dia après que la dita obra sia acabada, per que nos té de judicar la dita obra, que no haja un any y un dia sia acabada.</i>
Visura/fermances	<i>Ytem. que los mestres sien obligats en fer la dita obra bé y degudament, y com de bon mestre se pertany, la qual obra hagen fer judicar los singulars per persones expertes, sempre y quant los aparaxarà, en qualsevol punt que.s trobarà la dita obra, y sempre aparrà que la obra no vage bé, la qual stima se haja de fer a la manera despesses, y si acàs la dita obra serà judicada falsa, la ajan de pagar los dits mestres, e que los dits mestres hagen de sercar totes les sindries, cordes, fusta, bastides, y tot lo més avant que hauran menester, a costes y despeses llurs pròpies.</i>

BIBLIOGRAFIA

- BAIG I ALEU, Marià. «Notes sobre la història del Col·legi de Notaris de Figueres». *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 19 (1986), p. 89-114.
- BAIGES I JARDÍ, Ignasi J. «El notariat català: origen i evolució». A: *Actes del II Congrés del Notariat*. Barcelona, 2000, p. 131-166.
- BAUCELLS, Josep (coord.). *Guia dels arxius eclesiàstics de Catalunya, València i Balears*. Barcelona, 1978.
- BELLO URGELLÈS, Carme; BORRELL CREHUET, Àngels. «Conservació preventiva dels fons bibliogràfics. Control i avaluació de l'estat del fons». *Revista de biblioteconomia i documentació*, núm. 35 (2003), p. 73-98.
- BONO, José. *Historia del Derecho Notarial Español. I. La Edad Media*, 2 vols. Madrid, 1979-1982.
- CANELLAS LÓPEZ, Àngel. «El notariado en España hasta el siglo XIV: estado de la cuestión». *Actas del VII Congreso Internacional de Diplomática (València, 1986)*. València, vol. I, 1989, p. 101-139.
- CAPDEVILA MUNTADAS, M. Alexandra. «"Gavatxos, gascons i francesos". L'allau francesa a la comarca del Maresme als segles XVI i XVII». A: *XVII Sessió d'Estudis Mataronins. 25 de novembre del 2000. Comunicacions presentades*. Mataró, 2001, p. 107-114.
- CAPDEVILA MUNTADAS, M. Alexandra. «La immigració francesa. Un factor decisiu de la recuperació demogràfica la comarca del Maresme a l'època moderna?». *Estudis d'història agrària*, núm. 17 (2004), p. 231-242.
- CARRERAS CANDI, Francesc. «Desenrotllament de la institució notarial a Catalunya en lo segle XIII», *Miscelánea Histórica Catalana*, vol. II, Barcelona, 1906, p. 323-360.
- CASES I LOSCOS, Lluïsa (et. al.). *El fons de protocols de Catalunya. Estat actual i proposta de sistematització*. Barcelona, 2005.
- CLAVELL NOGUERES, Jaume. *Argentona. Història i records*. Argentona, 1990.
- COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA. *Història del notariat català*. Barcelona, s.d. <<http://arxiu.notarisdecatalunya.org:8081/Documentos/ArsNotariae/Hist%C3%B2ria%20del%20notariat%20catal%C3%A0.pdf>> (Darrera consulta: 9 de juliol de 2015).
- COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA. *La institució notarial*. Barcelona, s.d. <<http://arxiu.notarisdecatalunya.org:8081/Documentos/ArsNotariae/Instituci%C3%B3%20notarial.pdf>> (Darrera consulta: 9 de juliol de 2015).
- COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA. *L'instrument notarial*. Barcelona, s.d. <<http://arxiu.notarisdecatalunya.org:8081/Documentos/ArsNotariae/Diplom%C3%A0tica%20notarial.pdf>> (Darrera consulta: 9 de juliol de 2015).
- CRUSELLES GÓMEZ, José M^a. *Els notaris de la ciutat de València. Activitat professional i comportament social a la primera meitat del segle XV*. Barcelona, 1998.
- DURAN CAÑAMERAS, Félix. «Notas para la historia del notariado catalán». *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos (Barcelona)*, vol. III (1955), p. 71-207.
- FERRATER MORA, Josep. *Diccionario de filosofía*, 4 vols., Buenos Aires, 1964.

- GARRABOU I PERES, Montserrat. «El Col·legi de Notaris de Cervera». *Miscel·lània Cerverina*, IV (1986), p. 107-117.
- GARRIGA, Joaquim. *Història de l'Art Català. Volum. IV: L'època del Renaixement. s. XVI*. Barcelona, 1986.
- GARRIGA Joaquim. «L'arquitectura religiosa gòtica del segle XVI». A: *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II: Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*. Barcelona, 2003.
- GRAUPERA, Joaquim. «Notes sobre un conjunt de campanars gòtics del Baix Maresme i el Vallès Oriental». A: *XVIII Sessió d'Estudis Mataronins, 24 de novembre de 2001. Comunicacions presentades*. Mataró, 2002, p. 73-84.
- GRAUPERA, Joaquim. *L'art gòtic al Baix Maresme (segles XIII al XVI). Art i promoció artística en una zona perifèrica del comtat de Barcelona*. Tesis doctoral dirigida per Francesca Español i Bertran. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2012.
- GRAUPERA, Joaquim. «Les portades seriadades del darrer gòtic al baix Maresme i el Vallès Oriental i el comerç de materials prefabricats en pedra de Montjuïc». A: *Congrés Internacional Portalades gòtiques a la Corona d'Aragó. 10-12 de desembre de 2012*. Barcelona (en premsa).
- GUDIOL RICART, Josep; ALCOLEA, Santiago. *Pintura gòtica catalana*. Barcelona, 1987.
- GÜNZBERG I MOLL, Jordi. *Los notarios y su organización en Barcelona (siglos XIII-XVI)*. Madrid, 2004.
- IGLESIAS FORT, Josep. *La població del Maresme a la llum dels censos generals*. Mataró, 1971.
- JUSTO MARTÍN, María José. «Los notarios de concejo de Santiago: su oficio y redes notariales en los siglos XVI-XVIII». A: *Memoria Artis*, 2003, p. 473-484.
- LACARRA DUCAY, Ma Carmen. «El pintor en Aragón durante los siglos del gòtico». A: *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó. Actes. Lleida, 14-15-16 de gener de 1998*. Lleida, 1999, p. 145-168.
- MADURELL MARIMON, Josep Maria. «Pedro Nunyes y Enrique Fernandes, pintores de retablos (Notas para la historia de la pintura catalana de la primera mitad del s. XVI)». A: *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vol.II-1 (gener 1944), p. 7-65. i Vol.II-2 (abril 1944).
- MADURELL MARIMON, Josep Maria. «Los contratos de obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la arquitectura». *Estudios históricos y documentos de los archivos de protocolos*, vol. I, 1948, p. 105-199.
- MADURELL MARIMON, Josep Maria. *L'art antic del Maresme (Del final del gòtic al barroc salomònic)*. Notes documentals. Mataró, 1970.
- MIRAMBELL BELLOC, Enric. «Aportació a la història del notariat gironí». A: *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*. Barcelona, 1993, p. 699-712.
- MOLINA FIGUERAS, Joan. «"e de fin atzur e fines colors així se pertany de bon retaule". L'apoteosi de sant Pere en el retaule de Púbol». A: *Bernat Martorell i la tardor del gòtic català*. Girona, 2003, p. 116-145.
- NADAL, Jordi. «La població catalana als segles XVI i XVII». A: *Història de Catalunya*. Barcelona, 1983, p. 48-63.
- OSTOS, Pilar; PARDO, Mª Luisa. *Documentos y notarios de Sevilla en el siglo XIII*. Madrid, 1989.
- PAGAROLAS SABATÉ, Laureà. «Gènesi i evolució dels registres notariais (segles XIII-XIX)». A: *Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català*. Barcelona; 2000, p. 161-184.
- PLANAS ROSSELLÓ, Antonio. «El notariado en la Mallorca del siglo XIII». *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, núm. 13 (2003), p. 7-36.

- RÁBADE OBRADÓ, María del Pilar. *Orígenes del notariado madrileño: los escribanos públicos en el siglo XV*. Madrid, 2001.
- PUCHADES BATALLER, Ramon Josep. «El notari valencià baixmedieval: exemple de la posició i percepció social de la professió notarial en l'occident mediterrani dels segles XIII, XIV i XV». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, vol. XVI (1998), p. 87-122.
- RIESCO TERRERO, Ángel. «El notariado castellano bajomedieval (siglos XIV-XV): Historia de esta institución y de la producción documental de los notarios hasta el reinado de Isabel I de Castilla». A: *II Jornadas científicas sobre documentación de la Corona de Castilla (siglos XII-XIV)*, Madrid, 2003, p. 175-225.
- SAMPEDRO REDONDO, Laura. *Escribanos y protocolos notariales de Gijón en el siglo XVI*. Gijón, 2009.
- SANCHO DOMINGO, Carlos. «De la cofradía de los notarios reales de Zaragoza (1396) a la de los notarios causídicos o de procuradores (1560)». *Aragón en la Edad Media (Zaragoza)*, vol. XXIII (2012), p. 254-272.
- SERRANO YUSTE, Martín; GOZALBO GIMENO, Daniel; VICENTE MÍNGUEZ, Natalia. *Fuentes y bibliografía para la historia del derecho notarial y del notariado hispánico*. Castelló, 2005.
- SIMÓ SANTONJA, Vicente L. *El notariado foral valenciano (1238-1707)*. València, 2004.
- SUTRA, Joan. «El retablo de san Pedro de Púbol». *Revista de Girona*, núm. 54 (1971), p. 44-50.
- VICTOR, Sandrine. «L'estructura professional, familiar i social dels artífexs». A: *L'art gòtic a Catalunya. Síntesi*. Barcelona, 2009, p. 186-193.
- VICTOR, Sandrine. «L'organització del treball en les obres catedralícies i civils». A: *L'art gòtic a Catalunya. Síntesi*. Barcelona, 2009, p. 200-206.
- VICTOR, Sandrine. «Els salaris i el règim salarial en el treball de la construcció». A: *L'art gòtic a Catalunya. Síntesi*. Barcelona, 2009, p. 210.
- YARZA LUACES, Joaquín. «Artista-artesano en el gòtico catalán». *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, vol. III (1983-1985), 1985, p. 129-169.
- YARZA LUACES, Joaquín. «El artista-artesano en la Edad Media Hispana». A: *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó. Actes. Lleida, 14-15-16 de gener de 1998*. Lleida, 1999, p. 7-58.